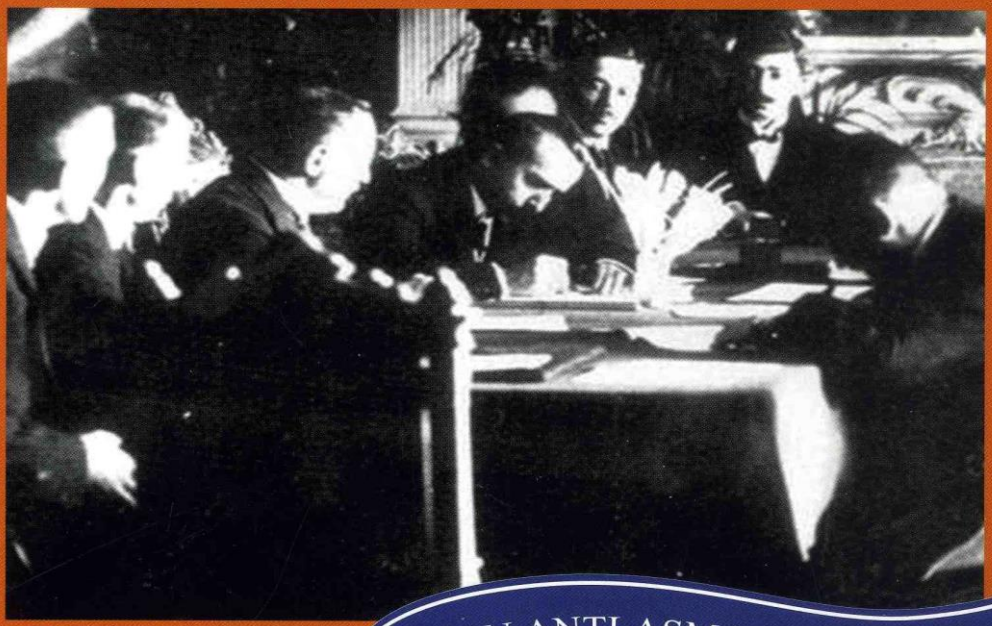
ISSN 1303-5290

• •Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

ATATÜRK YOLU dergisi

LOZAN ANTLAŞMASI ÖZEL SAYISI

2013 Yıl: 26 Sayı: 53

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

2013 **YIL: 26** **SAYI: 53**

SAHİBİ ve GENEL YAYIN YÖNETMENİ :
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Ankara Üniversitesi
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

YAYIN KURULU:
Prof.Dr.Mesut ÇAPA (Editör)
Prof.Dr.Bige SÜKAN
Doç.Dr.Hakan UZUN
Yrd.Doç.Dr.Necdet AYSAL
Yrd.Doç.Dr.Sedef BULUT

DANIŞMA KURULU:
Prof.Dr.Tülay Alim BARAN
Prof.Dr.Recep BOZTEMUR
Prof.Dr.Fevzi DEMİR
Prof.Dr.Temuçin Faik ERTAN
Prof.Dr.George GAWRYCH
Prof.Dr.İhsan GÜNEŞ
Prof.Dr.Neşe ÖZDEN
Prof.Dr.Mustafa YILMAZ

Bu Sayının Hakemleri:
Prof.Dr.Erdal AÇIKSES
Prof.Dr.Kemal ARI
Prof.Dr.Bayram ATEŞ
Prof.Dr.Oğuz AYTEPE
Prof.Dr.Tülay Alim BARAN
Prof.Dr.Vahdet KELEŞYILMAZ
Prof.Dr.Selami KILIÇ
Prof.Dr.Mehmet OKUR
Prof.Dr.Neşe ÖZDEN
Prof.Dr.Hikmet ÖKSÜZ
Prof.Dr.İzzet ÖZTOPRAK
Prof.Dr.Mehmet ŞAHİNGÖZ
Prof.Dr.Mustafa YILMAZ
Prof.Dr.Saime YÜCEER
Doç.Dr.Serkan TUNA
Doç.Dr.Necmi UYANIK
Doç.Dr.Yaşar ÖZÜÇETİN
Doç.Dr.Yonca ANZERLİOĞLU
Doç.Dr.Yasemin DOĞANER
Doç.Dr.Şaduman HALICI
Doç.Dr.Süleyman İNAN
Doç.Dr.Barış METİN
Yrd.Doç.Dr.Rahmi ÇİÇEK
Yrd.Doç.Dr.Fahri KILIÇ
Yrd.Doç.Dr.Cahide SÖNMEZ

TEKNİK SEKRETER :
Fatma MESCİ
Yönetim Yeri : Ankara Üniversitesi
Yazışma Adres : Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Gümüşdere Yerleşkesi Gümüşdere Mah. Fatih Cad. No: 33
Keçiören Yolu / Ankara

ATATÜRK YOLU (ISSN 1303-5290)
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce
yılda iki kez yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir.
Yaygın süreli bir yayındır.

Dergi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı,
ASOS (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi) ve EBSCO tarafından taranmaktadır.
Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.
Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlara aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ
İncitaşı Sokak No: 1006510
Beşevler / ANKARA
Tel: 0 (312) 213 66 55
Basım Tarihi: 30 / 05 / 2014

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

İÇİNDEKİLER

Makaleler

AYSAL, Necdet; Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923) 1

BOLAT, Bengül -Tekin DEMİRARSLAN; Lozan Görüşmeleri Sırasında Mecliste Ortaya Çıkan II. Grup Muhalefeti ve Basına Yansıması 29

ERTAN, Temuçin Faik; Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi Temsil Sorunu 61

GÜLEN, Ahmet; Demokrat Parti Dönemi'nde Lozan Algısı 77

İNCE, Fuat; Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları 101

KILIÇOĞLU CİHANGİR, Çiğdem; Lozan Barış Konferansı'nın İlk Aşaması ve Konferansın Kesintiye Uğradığı Dönemde Yunanistan 129

ÖZDEMİR, Ali Ulvi; Lozan'da Başarıyı Ölçmek: Konular Bazında Bir Değerlendirme 155

ÖZLÜ, Hüsnü; Lozan Görüşmeleri Sürecinde Türkiye'nin Trakya ve Boğazlara Yönelik Aldığı Askerî Önlemler 201

POLAT, Gülsüm; Lozan Konferansı Başlarken Basın İle Kurulan Diyalog 247

SÜRMELİ, Serpil; Ebuzziyazade Velid Bey'in Kaleminden Lozan Konferansı Dönüşü İsmet Paşa'yı Gülcemal Vapuru'nda Köstence'de Beklerken (10-16 Şubat 1923) 267

TUĞLUOĞLU, Fatih; Ali Naci Karacan'ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa 285

UZUN, Hakan; Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi ve Lozan Konferans'ı Öncesinde Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922–20 Kasım 1922) 329

Kitap Tanıtımı

BAKACAK, Alper; Kitap Tanıtımı (Bilâl N. Şimşir, Lozan Günlüğü, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012) 351

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi
S 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 1-28

KIRIM SAVAŞI'NDAN LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NA OSMANLI DIŞ BORÇLARININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ (1854-1923)

Yrd. Doç. Dr. Necdet AYSAL[*]

Özet

XIX. Yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nde yaşanan mali bunalımlara, kaybedilen savaşların gerekli kıldığı yüksek askeri harcamalar da eklenince büyük bütçe açıkları ortaya çıkmıştır. Özellikle 1854'te Kırım Savaşı'nın başlamasıyla birlikte artan bütçe açıkları, Osmanlı Devleti'nin Avrupa para piyasalarından borçlanma sürecini başlatmıştır. İç kaynakların yetersizliği sonucu başvurulan dış borçlanmalar, Osmanlı ekonomisini ve mali yapısını daha da bozmuştur. Bu gelişmelerin sonucu olarak Osmanlı Devleti, acı tecrübeler yaşayarak ve ağır bedeller ödeyerek tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır.

Yeni Türk Devleti, Osmanlı'dan ağır bir borç mirası devralmıştır. Bu sorun, Lozan Barış görüşmelerinde gündeme getirilmiş ve uzun görüşmelerin sonucunda Yeni Türk Devleti'nin istediği şekilde çözüme kavuşturulmuştur. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'ni çöküşe götüren ve yaklaşık yüzyıl devam eden bu sorunun tarihsel gelişim süreci ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dış Borçlar, Düyun-Umumiye İdaresi, Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Savaşı, Lozan Barış Antlaşması*

Abstract

Ottoman Empire's External Debt History From Crimean War To Lausanne Negotiations (1854-1923)

When the outgoings of the defeats added to the total result, until mid-19th, Ottoman Empire had a financial crisis. Especially with the beginning of the Crimean War in 1854, increasing budget deficits, has initiated the process of

[*] Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

borrowing money in the European markets of the Ottoman Empire. Lack of internal resources and external debts quashed Ottoman Empire's financial situation. As a result of these problems, Ottoman Empire stopped outstanding.

The new Turkish State, has inherited a heavy legacy of debt from the Ottoman Empire. This issue was brought up in the Lausanne negotiations and concluded as the Turkish State wanted. In this study, the problem which led Ottoman Empire to collapse and continued for nearly a century are discussed

Key Words: *External Debts, Duyun-u Umumiye Management, Ottoman Empire, the Crimean War, Lausanne Peace Treaty.*

Giriş

Kuruluşunu takiben yaklaşık üç yüzyıl genişleme devri yaşayan ve o dönemler içinde dünyanın en güçlü devletlerinden birisi olan Osmanlı Devleti, çok çeşitli nedenlerle önce duraklama dönemine ve 26 Ocak 1699 Karlofça Antlaşmasıyla başlayan toprak kayıplarıyla da parçalanma sürecine girmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu fetih esasına, ekonomisi ise tarımsal üretime dayanmakta, her ikisi de sosyal yapı ve örgütlenme bakımından askeri bir nitelik göstermektedir. Devletin bir diğer özelliği de savaş ve akınları bir gelir kaynağı sayması ve ekonomisini bu temeller üzerine oturtmasıdır. Savaş meydanlarındaki sürekli zaferler ve fetihler İmparatorluğa sürekli yeni gelir kapıları açmış ve devlet herhangi bir mali sorunla karşılaşmamıştır. Ancak gerileme döneminde tersine dönen bu süreç bu defa sürekli mali bunalımları da beraberinde getirmiştir[1]. 17. ve 18. Yüzyıllarda İmparatorlukta yaşanan bu mali bunalımlara, üst üste kaybedilen ve toprak ve itibar kaybına yol açan savaşların gerekli kıldığı yüksek askeri harcamalar da eklenince büyük bütçe açıkları oluşmuş ve bu durum giderek artan bir şekilde ekonomiyi sarsmaya başlamıştır[2].

Osmanlı Devleti'nde bu bozulma süreci devam ederken, tarihsel süreç içerisinde Batı'da Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform hareketleri ile ciddi bir sıçrama yaşanmış ve özellikle bilim ve teknikte yeni buluşlar, insanoğluna yeni ufuklar kazandırmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra XVIII. yüzyılda İngiltere'de başlayan ve yeni enerji kaynaklarının sanayiye

[1] Memduh Yaşa, *Devlet Borçları*, 3. Baskı, Has Kurtulmuş Matbaası, İstanbul, 1981, s. 35.

[2] Kamu harcamalarının yapılabilmesi için gerekli paranın bulunamaması II. Beyazıt'ın saltanat yılları belirgin hale gelmiş ve devlet hazinesi para temin etmede zaman zaman zorluklarla karşılaşmıştır. Bkz…Ahmet Fazıl Özsoylu, *Türk Maliye Tarihi* (Ders Notları), Çukurova Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Masaüstü Yayınları, Adana, 1999, s. 41.

uygulanmasıyla kendini gösteren Sanayi Devrimi, ekonomik yaşamı değiştirip ileri boyutlara ulaştırdığı gibi askeri güçlenmeyi de sağlamıştır. Osmanlı Devleti bu gelişmelere varlığının temeli olan dengeyi korumak için katılmamış, kurulu düzeni olduğu gibi koruma yolunu seçmiştir. Coğrafi keşifler sonucunda Avrupa'ya akan değerli madenlerin özellikle gümüşün Osmanlı Devleti'ne girerek piyasada para bolluğuna yol açması, devlet giderlerinde görülen devamlı artış, ülke ekonomisinin hızlı bir enflasyon ortamına sürüklenmesine yol açmıştır[3]. Bu arada sömürge imparatorlukları kuran Batılı ülkeler yayılma politikalarını hızlandırmışlar ve Osmanlı Devleti de sahip olduğu toprakaltı ve üstü zenginlikleri nedeniyle bu devletlere hedef olmaktan kendini kurtaramamıştır.

1. Osmanlı Devleti'nde İç Borçlanmanın Gelişimi

Osmanlı Devleti'nin yönetici kadrosu, parçalanmayı durdurmak ve mali bunalımı aşmak için idari, askeri, toplumsal, hukuki ve ekonomik alanlarda reformlara yönelmiş ve çözüm arayışları içerisine girmiştir. Bazı zenginlerin ve görevden uzaklaştırılan vezirlerin mallarına yahut miraslarına el konularak ordu açıklarının kapatılmasına artık imkân kalmamıştır. Bu durumda Padişah I. Abdülhamit (1774-1789), mali bunalım karşısında devlet büyüklerinden para toplanmasını ve bir çeşit iç borçlanmaya gidilmesini düşünmektedir. Ancak bu yolda da başarı sağlanamamış ve zenginlerden ümidini kesen Padişah, Şeyhülislam'dan fetva alarak Osmanlı tarihinde ilk kez dış borçlanmayı deneyecektir.

İlk teşebbüs Felemenk'ten borç para istenmesi şeklindedir. Alınacak borç karşılığında bazı ürünler verilecek daha sonrada borcun tamamı ödenecektir. Fakat bu borçlanma gerçekleşmemiştir. III. Selim (1789-1807) döneminde de mali bunalım devam etmiştir. Babası Abdülhamit'in gerçekleştiremediği borçlanma için İspanya elçisine başvuran III. Selim'in isteği reddedilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin nazının geçtiği her yerden borç aramak durumunda kaldığı görülmektedir. Sırasıyla Fas, Cezayir, Tunus Sultanlarından borç istenmiş fakat olumsuz cevaplar alınmıştır. Bu ümitsiz durumda son çare olarak 1788'de devlet içerisinde bütün değerli madenlere el konulmasına karar verilmiş, vezirler, ulema, halk, "kadın ziyneti ile altın ve gümüş silahlar" dışındaki bütün altın ve gümüş eşyasını darphaneye teslim etmeye çağrılmıştır. Saraydaki değerli malları da gözden çıkaran III. Selim, eritilecek madenlerle yeni para çıkarmak ve devlet ihtiyaçlarını bu oranda karşılamak umudundadır. Ayrıca, Şeyhülislamdan zenginlerin elindeki kıymetli madenleri toplamak için fetva çıkarmış, altın

[3] Ahmet Emin Yaman, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu Ekonomisi 1919-1922*, Betik Yayıncılık, Ankara, 1998, s 1-2.

ve gümüş eşyanın şer'ân haram olduğu ifade edilmiştir[4]. Ayrıca, devlet bütçe açıklarını kapatabilmek için bir yandan Galata bankerleri[5] olarak adlandırılan büyük sarraflardan borç paralar almış öte yandan tedavüldeki sikkelerin tağşişi yoluyla ek gelir sağlamaya çalışmıştır[6]. Ancak bütçe açıklarını kapatmak için başvurulan bu yöntem kalpazanlığı arttırdığı gibi, sistemde enflasyonist etki yaratmış, ülke ekonomisini ve maliyesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu dönem içerisinde dış ticarette meydana gelen gelişmeler de Osmanlı ekonomisinde yaşanan mali bunalımı bir hayli arttırmıştır. Özellikle 1838 yılında imzalanan Osmanlı–İngiliz Ticaret Anlaşması ile İngiltere'ye tanınan ayrıcalıklar, zamanla tüm Avrupa ülkelerine tanınmış ve Avrupalı tüccarların yerli tüccarlara karşı daha üstün bir hale gelmesinin önü açılmıştır[7]. Bu anlaşmalar, Osmanlı hazinesinin gelir kaybına uğramasına zemin hazırlamış ve hammaddelerin çok ucuz bir şekilde yurtdışına ihraç edilmesi ise Osmanlı sanayisini olumsuz yönde etkilemiştir[8].

XIX. Yüzyılın ortalarına doğru para tağşişi ile sağlanan ek gelirler ve ticaret sözleşmeleri bütçe açıklarını kapatmada yeterli olmayınca 1839 yılında "*Kaime-i Nakdiye-i Mutebere*" çıkarılmasına karar verilmiştir[9]. İlk çıkarıldığında bütçe üzerinde olumlu etkileri olacağı zannedilen ve kâğıt

---

[4] İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi,* Cem Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 229.

[5] "Galata Bankerleri", İstanbul'da ikamet eden Venedik ve Cenovalı Latin kökenli Avrupalı sarraflar olup bunlara "Levanten" adı da verilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi,* Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, s. 19-20.

[6] Paranın tağşişi uygulamasında amaç paranın madeni değerini düşürerek hazineye gelir aktarmaktı. Devletin emriyle halkın elindeki altın ve gümüş eşyanın bir bedel üzerinden devlete satılmasıyla darphanede bir miktar değerli maden toplanmış, gümüş sikkeler tağşiş edilerek, gerçek değerlerinin %20 fazlası bir değer üzerinden piyasaya sürülmüştür. Bkz., Ali Yavuz, "Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, Isparta, 2009, s. 205.

[7] Faruk Yılmaz, "Hukuki-İktisadî-Malî Yönleriyle Osmanlı Borçlarının (Düyun-u Umumiye-i Osmaniye'nin) Tasfiye Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Basılmamış Doktora Tezi,* İstanbul, 1995, s. 12; Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 74-75; Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

[8] Rıdvan Karluk, *Türkiye ekonomisi Tarihsel Gelişim ve Sosyal Değişim*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1996, s. 41.

[9] Kaimeler uluslararası ticaret işlemlerinde kullanılacak araçlardan olmadığından ve ancak iç borçların ödenmesinde kullanılabildiklerinden bunların çıkarılması ticarette karışıklıklara yol açarak ticari yaşam üzerine ağır bir yük yüklediği gibi, devletin itibarını da zedelemiştir. Bkz., Yavuz, *a.g.m.,* s. 205.

para ile tahvil arası bir niteliğe sahip olan kaimeler, ekonomide yine enflasyonist etki yaratmıştır. Mali bunalımın aşılabilmesi için, 1840 yılında belirli bir faiz karşılığında tasarruf sahiplerinin ellerindeki fonları hazineye transfer etmek amacıyla, "*Eshâm Kavâimi*" çıkarılması kararlaştırılmıştır. Fakat kısa süre içerisinde dolaşımdaki kavâim miktarının artması ile eshâm faizleri de bütçe üzerinde yük oluşturmaya başlamıştır. Mali bunalımların yaşanmasında ekonomik zayıflığın yanı sıra devletin etkin ve planlı bir şekilde vergileri toplayamaması da önemli bir rol oynamıştır. 1760'lı yıllardan itibaren savaş dönemine girilmesi ve dolayısıyla askeri masrafların artışı mali bunalımlara süreklilik kazandırmıştır. Özellikle 1789-1844 yılları arasında hızla yükselen enflasyon karşısında Osmanlı ekonomisinde genel fiyatlar düzeyi 10-15 kat artmıştır. Nitekim II Mahmut (1807-1839), Osmanlı tarihinin en fazla sikke basan padişahı olarak bilinmektedir. Bu dönem içerisinde gümüş sikke ve değerli maden içeriklerinin sık sık düşürülmesi sonucunda 1814'te 23 Osmanlı kuruşu 1 İngiliz sterlinine eşitken, 1839'a gelindiğinde 104 Osmanlı kuruşu 1 İngiliz sterlini etmeye başlamıştır[10].

2. Osmanlı Devleti'nde Dış Borçlanmanın Gelişimi ve Düyun-u Umumiye

Osmanlı Devleti'nde dış borç alma konusuna uzun yıllar sıcak bakılmamış hatta böyle bir borçlanmanın cihan imparatorluğu olarak görülen devlet için onur kırıcı olacağı, çıkarılan çeşitli Şeyhülislam fetvalarında açıkça görülmektedir[11]. Başlangıçta itibar meselesi yapılarak dış borçlanmaya gitmeyen ve bütçe açıklarını iç borçlanma yolu ile karşılayan Devletin, artık bu dönem içerisinde sık sık dış borçlanma konusunu gündeme getirdiği görülmektedir. Özellikle II. Mahmut döneminde İngiliz Hükümeti ile yapılan görüşmelerde 1.000.000 sterlin alınması konusunda pazarlıklar yapılmış ve bu borçlanma karşılığında Akdeniz'deki İngiliz filosuna kereste, buğday teslimatı yapılması teklif edilmiştir. Ancak İngiltere'nin bu borçlanmaya karşılık teklif edilen malların ne ölçüde tedarik edilebileceği yönündeki araştırmalarının çok uzun sürmesi, bu borçlanmanın gerçekleşmemesine neden olmuştur. XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren

[10] Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 186.

[11] Yabancı bir ülkeden borç alma fikri ilk kez 1785'te Rusya ile savaş sırasında gündeme gelmiştir. Bu dış borç alımı gerçekleşmemiş ve bu konuda Şeyhülislam *"dış borç almanın mekrûh olduğu"* yolunda fetvalar çıkarmaya başlamıştır. Bkz., Binhan Elif Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç", *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* (4) 2002, s.190, s. 190.

Osmanlı Devleti gelirleri[12], zorunlu giderleri artık karşılayamaz hale gelmiş ve son derece bozuk olan bu mali durum 28 Ocak 1854'te Kırım Savaşı'nın başlamasıyla daha da bozulmuştur. Savaşın gerektirdiği yeni harcamalar ve yarattığı büyük bütçe açığı, bu tarihten itibaren artık Osmanlı Devleti'nin Avrupa para piyasalarından borçlanma sürecini başlatacaktır. İç kaynakların yetersizliği sonucu başvurulan dış borçlanma, Osmanlı ekonomisinin ve mali yapısının yeni bir sürece girmesine yol açmıştır.

Dönemin Padişahı Sultan Abdülmecit, 4 Ağustos 1854'te 5 milyon İngiliz lirası (5,5 milyon Osmanlı lirası) bir borçlanma anlaşması için hükümete yetki vermiştir. Hükümet, 24 Ağustos 1854'te Londra'dan Palmer & Co., Paris'ten Gold Schmit et. Ass. İsimli kuruluşlarla masaya oturarak 3.300.000 Osmanlı lirası tutarındaki ilk borç antlaşmasını imzalamıştır[13]. Osmanlı Devleti'nin, 1854 yılından 1875 yılına kadar olan 21 yıllık süre içerisinde dış borçlanmaları her geçen gün artmış ve devletin bütçe gelirleri o yıl ödenecek borçlara yetmediğinden açıklar vermeye başlamıştır.

Bunun yanı sıra Devletin eski iktidar gücünün kalmaması ve siyasi alandaki etkisini yitirmesi, ekonomik ve mali yapıda yaşanan sorunların devamlı hale gelmesi ve alınan borçları etkin bir şekilde kullanmayarak genelde lükse ve israfa dayandırması sonucu oluşan açıklar hep dış borçlarla kapatılma yoluna gidilmiştir[14]. 1875 yılında gelindiğinde devlet, almış olduğu dış borçların anaparasını ödemek şöyle dursun faizini dahi ödeyemeyecek duruma düşmüş ve 6 Ekim 1875'te iflasını bir kararname ile resmen ilan etmiştir. Bütün iç ve dış borçların faiz ve dış ödemeleri 5 yıl için yarıya indirilmiş fakat bu ödemeler de yapılamamıştır. 1876 Nisanında ise bütün dış borç taksitlerinin ödenmesi durdurulmuş ve bu durum 20 Aralık 1881 "Muharrem Kararnamesi" ne kadar sürmüştür[15]. Adı geçen kararname ile dış borçlar yeni bir düzene bağlanmış ve alacaklı devletler, "*Düyun-u*

---

[12] Osmanlı Devlet gelirleri, aşar, arazi, bina, özel ormanlar, ağnam (hayvanlar), gelir, madenler, su ve kara avı, gümrük ve damga vergileri; gemi, tapu, yargı, pasaport ve konsolosluk harçları ile tuz, tütün, av malzemeleri ve tütün tekellerinden oluşmaktadır. Bkz., Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s. 98.

[13] Bu borçlanma için % 2'lik bir komisyon ödenmiş ve faiz oranı da % 6 olarak tespit edilmiştir. Borç taksiti için Mısır vergisinden 231,000 liranın doğrudan Fransa ve İngiltere bankalarına yatırılacağı kararlaştırılmıştır. Borçlanma için yıllığı 300 bin Osmanlı lirası olan Mısır Vergisi karşılık gösterilmiştir. Bkz., Erdoğan Öner, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare,* T.C. Maliye Bakanlığı APK Başkanlığı Yayını, Ankara, 2005, s. 338.

[14] Nihad S. Sayar, *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, Met-Er Matbaası, İstanbul, 1977, s. 191.

[15] Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 140-141 ; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi. Yeni Türkiye'nin Oluşumu*, 3. Kitap, I. Bölüm, 1. B, Bilgi Yay., Ankara, 1995, s. 249.

Umumiye" adıyla bir örgüt kurarak borçlara karşılık gösterilen devlet gelirlerini direkt olarak toplamaya başlamışlardır[16].

Düyun-u Umumiye, Osmanlı borçlarının iç ve dış kontrolünü devralacaktı. Bu idareyi, içinde Osmanlı ve yabancı üyeler bulunan bir karma yönetim kurulu yönetecekti. Yönetim kurulunda ise İngiliz, Fransız, Alman, Avusturya-Macaristan ve İtalyan hamillerini temsil eden 5 yabancı üye ile Osmanlı hamillerini ve Osmanlı hazinesini temsil eden iki Türk üye bulunacaktı. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin taşra teşkilatı da mevcuttu. Buralarda da yabancı uyruklu memur ve müdürler çalıştırılabilecekti. Osmanlı Devleti bu idareye, devlet borçlarının idaresini karşılayacak özel gelirler tahsis etmeyi kabul etmişti. Bu gelirler 6 kalem olduğu için bunlara "Rüsum-u Sitte" adı verilmiştir. Altı vergi olarak da isimlendirilen bu gelirler şunlardır[17]: "T*uz tekeli gelirleri, tütün tekeli gelirleri, damga resmi-pul-gelirleri, içkiler üzerinden alınan vergi ve resimler gelirleri, balık avı vergi ve resimleri gelirleri, Kararnamede isimleri yazılı vilayetlerin ipek aşarı gelirleri*".

Osmanlı Devleti, Düyun-u Umumiye'den sonra da dış borçlanmayı sürdürmüş, fakat borçlanma sistemi tamamen ters yönde yürütülmüş ve verimli işlere harcanmayan dış borçlarla bir önceki borçlanmanın yıllık taksiti ödenerek geçici ferahlık yaratılmış; bu durum yeni borçlanmaları beraberinde getirmiştir[18]. Bu arada alınan tüm önlemler devleti içine düştüğü bu olumsuz tablodan kurtaramamıştır. Ülke ekonomisi, tam anlamıyla dışa bağımlı bir hale gelmiş tarım, sanayi, ulaştırma gibi alanlarda yabancı etkinliği giderek artmıştır. Bankacılık, posta taşımacılığı, demiryolları, havagazı işletmeciliği, madencilik sektörü gibi kamu hizmetleri yabancı

[16] Sultan II. Abdülhamit tarafından çıkarılmış bir kararname ile kurulan; bir taraftan Osmanlı, diğer taraftan Türkiye'de alacaklı Avrupalı ülkeler temsilcilerinden oluşan bir yönetim kurulu eliyle yönetilen, Osmanlı dış borçlarının intizamla ödenmesini teminen Osmanlı hazinesinden tahsis edilmiş gelir kaynaklarını kullanan, Karma Komisyon'a 'Düyun-u Umumiye Meclisi'; bu meclisin yönettiği karma nitelikteki teşkilata da 'Düyun-u Umumiye İdaresi' adı verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Bedri Gürsoy, "100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan*, İstanbul, 1984, s. 17.

Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından, kararname hükümleri gereği toplanması kararlaştırılan gelirler arasında pul, içki, ipek, av ve tuz vergileri vardır. Ayrıca tütün tekeli, her yıl bu idareye 750.000 lira ödemek ve 30 yıl işletme süresi ile 22 Mayıs 1882'de Fransızlar tarafından kurulan "Reji İdaresi" adlı bir şirkete verilmiş ve bu idare üreticinin bin bir emekle yetiştirdiği tütününden mümkün olduğu kadar kâr etme amacı gütmüş ve İdare zamanla yurt içindeki yaygın örgütü ve geniş personel kadrosu ile devlet içinde devlet görünümüne kavuşmuştur. Bkz., Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 122-133 ; Sayar, *a.g.e.*, s. 252-257 ; Cem, *a.g.e.*, s. 232-234.

[17] Gürsoy, *a.g.e.*, s. 20-21.

[18] Sürayya Hiç, *Türkiye Ekonomisi*, 2. B., Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 45-47.

şirketlerin kontrolüne girmiştir. Yabancılara verilen imtiyazların sürekli olarak arttırılması, İmparatorluğu sömürgeci Batılı Devletlere hammadde sağlayan ucuz bir pazar haline getirmiştir[19]. Azınlıkların kontrolünde bulunan ticarette ise milli tüccar bir türlü ön plana çıkamamıştır. Tarımda, modernleşmeye geçilememiş, tohum ıslah çalışmaları yapılamamıştır. Bu nedenle üretim düşmüş ve köylünün durumu kötüleşmiştir[20].

Osmanlı Devleti, 1914 yılına kadar yüksek faizlerle 41 adet dış borçlanma gerçekleştirmiş ve dış borçlar toplamı 104 milyon 212 bin Osmanlı lirasına ulaşmıştır. Bu borcun önemli bir kısmı Düyun-u Umumiye İdaresi'nin yönetimi altında olup yıllık borç servisi 13 milyon Osmanlı lirasına ulaşmaktadır[21]. Aynı yıl Osmanlı bütçesinin ise 30 milyon olduğu düşünülürse, borç servisinin bütçe gelirlerinin % 43'ünü oluşturduğu açıkça görülmektedir. Bu borçlanmalar ağırlıklı olarak Fransa, İngiltere Almanya, Belçika, Hollanda, İtalya ve Avusturya-Macaristan'dan gerçekleştirilmiştir. Ancak, bu tarihten sonra Almanya, borçlanılan ülkeler arasında birinci sıraya yerleşmiş ve müttefikimiz Almanya, Birinci Dünya Savaşı içerisinde savaş giderlerimizi karşılamak amacıyla mali yardımda bulunacağı yerde bizi borçlandırma yolunu seçmiştir. Nitekim savaş boyunca Almanya'ya 150 milyon lira civarında borçlanılmış ve bu borçların büyük bir kısmını Ulusal Bağımsızlık Savaşı boyunca gerekli olacak silah ve malzeme alımlarında son derece ihtiyaç duyulacak sterlin, mark ve frank gibi yabancı paralarla ödemek zorunluluğu doğmuştur [22].

---

[19] Kapitülasyonların Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana getirdiği çöküntü, sanayi, tarım, iç ticaret, dış ticaret, dış borçlar, gümrük, vergiler, posta ve eğitim alanında kendini göstermiş ve Osmanlı toplumu üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. Bunun yanı sıra yabancı sermayenin en elverişli koşullarda imparatorluk topraklarına girmesi için gerekli ortam hazırlanmış ve imparatorlukta geniş yatırım olanaklarını gören Avrupalı sermayedarlar, kendi aralarında kurmuş oldukları şirketlerle bankacılık, sanayi, madencilik, kamu hizmetleri ve tarımda yatırımlar yapmaya başlamışlar ve bu durum yerli sanayicileri piyasadan çekilmek ya da yabancılarla işbirliği yapmak zorunda bırakmıştır. Bunun sonucunda demiryolları, liman, elektrik, su işletmeleri, Avrupalılar tarafından kurulup işletilmeye, madenler ve fabrikalar Avrupalı şirketlerce çalıştırılmaya başlanmıştır. Bkz., Turan, *a.g.e.*, s. 249; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yay, Ankara, 1994, s. 12-14; Hatice Dayar, "Düyun-u Umumiye İdaresi İle Uluslar arası Para Fonunun Karşılaştırılması", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, 2009, s. 35-36.

[20] Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1990, 54-55.

[21] Stefanos Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye-Bizans'tan 1971'e*, Çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 993; Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, 2. B., Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yay., Ankara, 2010, s. 128

[22] Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, 5. B., Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, s. 22-26; Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 150-152;Turan, *a.g.e.*, s. 249.

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nın başında yaklaşık olarak 1.710.000 kilometrekare yüzölçümü, çeşitli ırk, din ve dillerdeki 22 milyonluk nüfusa sahipti. Dört yıl süren kanlı savaş boyunca yine yaklaşık olarak 2.850 bin kişi silâhaltına alınmış ve Osmanlı orduları çok çeşitli cephelerde savaşmış fakat 1918 sonbaharında ise Irak ve Suriye cephelerinde başlayan büyük bozgun kesin yenilgi ile sonuçlanmış ve 30 Ekim 1918'de imzalanan "Mondros Mütarekesi" ile de görünüşte barış dönemi başlamıştır. Bu dönemde ise artık mütarekenin çeşitli maddelerini kendi çıkarlarına göre yorumlayan galip devletlerin işgalleri başlayacaktır[23].

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı ve mütareke dönemlerini finanse etmek amacıyla, savaş sırasında meydana gelen bütçe açıklarını kapatabilmek için yeni vergiler (Savaş Vergisi, Savaş Kazançları Vergisi, Gelir "Temettü" Vergisi) koymuş, daha önce mevcut olan vergilerin miktarlarını arttırarak zamlar yapmış, dışarıya hazine tahvilleri satmış ve Osmanlı Bankası'ndan geçici avanslar almıştır. Fakat devlet gelirlerinin büyük bölümünün Düyun-u Umumiye'nin elinde olması ve fiyat artışları, bütçe açıklarını olumsuz etkilemiş ve savaş masrafları her geçen sene artarak bütçeyi kontrolü altına almıştır[24].

3. Milli Mücadele Yıllarında Dış Borçlar Meselesi

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başlangıcında tek dayanak olarak düşünülen Anadolu insan gücü, özellikle İmparatorluğun son yıllarında tam anlamıyla bir tükenişin içine girmiş ve Türk nüfusu, azınlıkların yanı sıra devletin korunması ve düzenin sağlanması için gün gittikçe azalmıştır. Özellikle İmparatorluğun Türk nüfusu Balkan Savaşı'ndan sonra yapılan nüfus istatistiklerine göre yaklaşık 11 milyon olarak tespit edilmiş, fakat Birinci Dünya Savaşı ve kayıplarının da göz önüne alınmasıyla bu miktar 8 milyon civarına inmiştir[25]. Bu durum Türk toplumunun yapısını tamamen değiştirmiş ve toplumun üretici ve tüketici elemanları arasındaki denge bozulmuştur[26]. Nitekim 1919'da Anadolu'daki 8 milyon civarındaki Türk nüfus, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başlıca insan kaynağını teşkil edecektir. Fakat Anadolu'nun yer yer işgal edilmesi ve bu topraklarda bulunan Türk nüfusunun da bu savaşın dışında tutulması gerekmektedir.

---

[23] Müderrisoğlu, *a.g.e*., s. 17-20.

[24] Alptekin Müderrisoğlu, "Atatürk'ün Mali Dehası Tekâlif-i Milliye", *Maliye Dergisi Atatürk Özel Sayısı*, 1981, s. 207.

[25] Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. I, 3. B, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 60-61; Aydemir, Anadolu Türklerinin sayısının 8. 5 milyon olduğu belirtmektedir. Bkz., Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa,* C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 91.

[26] Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları,* s. 20-46.

Ana hatları ile özetlenmeye çalışılan Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve mali sorunları, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışıyla başlayan ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ile sona erecek olan Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nda izlenen mali ve ekonomik politikayı da çok yakından etkileyecektir. O günlerin koşulları altında gelir kaynakları son derece sınırlı olan Anadolu'da, çok zor şartlar altında Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Ulusal Bağımsızlık Savaşı başlatılarak finanse edilecek ve başarıya ulaşacaktır. Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın lideri Mustafa Kemal Paşa, tam bağımsızlığın ancak mali bağımsızlıkla gerçekleşeceğine inanmış ve güçlü ve ulusal kaynaklara dönük bir maliyeyi, ülkenin bağımsızlığı için zorunlu görmüştür[27].

Ankara Ziraat Mektebi'nde Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan ve 28 Ocak 1920'de son Osmanlı Mebûsan Meclisi'nde kabul edilen "Misak-Milli" hükümlerinin 6. maddesi, tam bağımsızlık anlayışına zarar verecek her türlü anlaşmaların reddedileceğini şöyle dile getirmektedir[28]: "*Ulusal ve ekonomik gelişmenin gerçekleşebilmesi ve daha çağdaş düzenli bir yönetimin kurulmasında başarılı olabilmek için her devlet gibi bizim de gelişmenin gereklerini yerine getirmede özgürlük ve tam bağımsızlığa ulaşmamız yaşam ve var olma temelimizdir. Bu nedenle, siyasal, adlî, malî gelişmemize engel olan kayıtlara karşıyız. Ortaya çıkacak borçlarımızın ödenme koşulları da bu ilkelere aykırı olmayacaktır.*"

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararların bir devamı olan ve bu ulusal kararların Osmanlı Mebûsan Meclisi'nde de kabul edildiğini gösteren Misak-ı Milli ile Türk vatanının sınırları belirlenmiştir. Fakat Misak-ı Milli'nin ilan edilmesine tepki gösteren İtilaf Devletlerinin İstanbul'u 16 Mart 1920'de resmen işgal etmeleri ile Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nda yeni bir dönem başlamıştır. Bu işgal sırasında son Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'nın dağıtılmasından sonra Ankara'da 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'nin 25 maddeden oluşan mali bütçesinin 20, 21 ve 22. maddelerinde Düyun-u Umumiye ve borçlarla ilgili şu bilgiler yer almaktadır[29]:

"*Balkan Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nden ayrılan yerlere ilişkin dış borçlar paylarının hesap ve ayrılmasına ve milli ve ekonomik bağımsızlığın fiilen gerçekleşmesine kadar Mısır vergisi ve Kıbrıs gelir fazlasıyla ödenen Muharrem Kararnamesi'ne tabi tutulan ve gerekse*

[27] Müderrisoğlu, "Atatürk'ün Mali Dehası Tekâlif-i Milliye", s. 207; Eldem, *a.g.e*., s. 84-85.
[28] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, 1919-1920*, Cilt I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982, s. 196-197.
[29] Osman Akandere, Yaşar Semiz, "Sevr'den Lozan'a Düyun-ı Umumiye Meselesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No. 7, 2002, s. 193-194.

Kararnamenin yayımlanmasından sonra yapılan sözleşmelere karşılık gösterilen gelirlerin tahsili ve borç taksitlerin ödenmesiyle Düyun-u Umumiye İdaresi ve diğer mali kuruluşların görevlendirdiği bütün dış borçların ödenmesi ertelenmiştir. Düyun-u Umumiye İdaresi, kendisine ait devlet gelirlerinin yönetimini Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin egemen olduğu yerlerdeki teşkilatlarına ve görevlilerine zarar vermemek ve yaptığı tahsilâtı makbuz karşılığı Büyük Millet Meclisi Maliye Bakanlığı veznelerine yatırmak şartıyla Maliye Bakanlığı'na bağlı olarak sürdürecek ve giderleri bütçeye konulan ödeneklerden karşılanacaktır. Reji İdaresi, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin egemen olduğu yerlerdeki yönetim ve teşkilatlarına zarar vermemek şartıyla çalışmalarını sürdürür."

Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere Düyun-u Umumiye ve Reji İdareleri, yönetimi kendilerine bırakılmış gelirleri tahsil edecekler ve Maliye Bakanlığı veznelerine yatıracaklardır. Bu kuruluşların gelirlerinin toplanmasıyla ilgili personel ve diğer giderler bakanlık bütçesinden karşılanacaktır. Böylece Anadolu'nun bütün gelirleri TBMM'nin denetimine girmiş bulunuyordu. Diğer taraftan bütçe kanunun diğer maddeleri borçlarla ilgili daha önce Hükümetle Düyun-u Umumiye İdaresi arasında yapılan ön anlaşmayı onaylıyor ve savaştan sonra ödenmesi konusunda güvence veriyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti toprakları parçalandığı için sadece elde kalan Anadolu topraklarına ait dış borçların ödenmesi ön görülüyordu.

Bu arada Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup devletleriyle Paris Barış Konferansı'nda belirlenen esaslar çerçevesinde bazı antlaşmalar imzalanmasına karşın, 1920 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti ile yapılacak olan antlaşma henüz imzalanmamıştı. Hem Anadolu'daki direniş hem de İtilaf Devletleri arasındaki görüş ayrılıkları, bu gecikmenin temel nedeni idi. Ancak Misak-ı Milli'nin ilanı ve daha sonra TBMM'nin açılmasıyla ilgili girişimler, Batılı devletleri bir araya getirmiş ve 18–26 Nisan 1920'de San Remo'da toplanan konferansta Osmanlı topraklarının paylaşım planına son şekil verilmiştir. 10 Ağustos 1920 tarihinde Paris'te imzalanan ve 13 bölüm ve 433 maddeden oluşan Sevr Barış Anlaşması'nın, Türkiye'nin mali denetimine ilişkin en ağır maddelerinin "*Mali Hükümler*" bölümünde yer aldığı görülmektedir. 30 madde ve bir ekten oluşan bu bölümün 231. Maddesi, mali hükümlerle ilgili gerekçeleri şu şekilde açıklamaktadır[30]: "*Türkiye savaşta müttefiklere büyük ziyanlar vermiştir. Kaynakları kıt bir ülke olan Türkiye, bu zararları tazmin etmek, aynı*

[30] Seha L. Meray – Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, AÜSBF Yay., Ankara, 1977, s. 41.

zamanda gelişmesini sürdürmek zorundadır. Bunun için gerekli önlemleri almak amacıyla bir Maliye Komisyonu kurulacaktır." Antlaşmanın 232-261'nci maddeleri ise, Maliye Komisyonu'nun statüsünü ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçlarla ilgili şu hususlara yer vermektedir[31]: "*Maliye Komisyonu, bütçenin uygulanmasını denetleyecek, Türk parasının değerini saptayacaktır. Türkiye'nin bütün gelirleri (Düyun-u Umumiye İdaresi'ne verilenlerin dışındakiler) bu Komisyonunun emrine verilecek, bunların kullanılmasını bu Komisyon düzenleyecektir. Maliye Komisyonu'nun onayı olmadan Türkiye iç ve dış borçlanmaya gidemeyecektir. Maliye Komisyonu, Türkiye'nin borçlarının ödenmesini ve taksitlendirilmesini de düzenleyecek ve denetleyecektir. Komisyonu'nun görevi, Türkiye'nin bütün dış borçları ödenene kadar devam edecektir.*"

Osmanlı Devleti'nin bu anlaşma ile müttefik devletlerin mali denetimi altına girmeyi resmen kabul ettiği açıkça görülmektedir. Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devleti tarih sahnesinden silindiği gibi, Türk topraklarının paylaşılmasıyla ilgili projelerde de son aşamaya gelinmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmaların en ağırı olarak nitelenen Sevr Barışı ile İtilaf Devletleri, Misak-i Milli'de yer alan ilkeleri tanımadıklarını açıkça ortaya koymuşlardır[32]. Büyük Millet Meclisi, 7 Haziran 1920'de kabul ettiği bir yasa ile 16 Mart 1920'den sonra, TBMM onayı olmaksızın İstanbul Hükümeti'nce yapılmış ve yapılacak her türlü antlaşmayı geçersiz saydığını duyurmuştu. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi, 19 Ağustos 1920 tarihinde toplanarak Sevr Antlaşması'nı tanımadığını duyurmuş, antlaşmayı onaylayan Saltanat Şurası üyelerini ve imzalayan heyet üyelerini vatan haini sayarak vatandaşlıktan çıkarmıştır[33].

Mustafa Kemal Paşa, gerek iç ve gerekse dış borçlanmaya karşı olarak, devletin denk bütçelerle borçlanmadan yönetilmesi fikrini benimsemiş, fakat bu dönemde devlet gelirleri, devlet giderlerini karşılamaya yetmediğinden iç

---

[31] Türkiye bütçesi, Parlamentodan önce Maliye Komisyonu'na verilecek ve onun yapacağı değişikliklerle Parlamentoya sunulacaktır. Parlamentonun yapacağı değişiklikler de Maliye Komisyonu tarafından vize edilecektir. Bkz., Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, 2. B., Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yay., Ankara, 2010, s. 107.

[32] Bu arada Sevr Antlaşması hem hukuken hem de fiilen ölü doğmuş bir antlaşmadır. Çünkü Türk ulusunun direnişi karşısında uygulama safhasına geçememiş ve herhangi bir parlamento onayından geçmediği için de hukuken ölü doğan bir antlaşma olarak kalmıştır. Bkz., Temuçin Faik Ertan, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* 2. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s. 120-122.

[33] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)*, 2. B., TTK Yay, Ankara, 1989, s. 117; Faruk Yılmaz, "Hukuki-İktisadî-Malî Yönleriyle Osmanlı Borçlarının (Düyun-u Umumiye-i Osmaniye'nin) Tasfiye Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Basılmamış Doktora Tezi,* İstanbul, 1995, s. 68-72.

borçlanmaya gidilmiştir. Ankara Hükümeti, bu savaşta dış yardıma ihtiyaç duyulabileceğini de bilmektedir. Özellikle Sovyet Rusya'dan, Fransa'dan, Hint Müslümanlarından para, silah araç ve gereçler, karşılıksız olarak alınmış olup herhangi bir dış borçlanmaya başvurulmamıştır[34].

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın silahlı eylem aşaması, 11 Ekim 1922'de imzalanan "*Mudanya Ateşkes Anlaşması*" ile sona ermiştir. Bu mütareke ile Mondros ve Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışırken, Mudanya ile yeni ve diri bir devlet doğmuştur. Elde edilen bu büyük başarı üzerine Ankara Hükümeti, Düyun-u Umumiye Konseyi'ne 16 Ekim 1922'de şu uyarıda bulunmuştur[35]: "*Devlet tarafından konulan vergiler hakkında görüşmeler ve anlaşmalar yapma yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Ankara Hükümeti'nin onayı olmaksızın İstanbul Hükümeti'nin yaptığı ve yapacağı anlaşmalar, alınan kararlar ve verilen ayrıcalıklar geçersiz olacaktır. Bunun yanı sıra Büyük Millet Meclisi'nin katılımı olmadan İstanbul'daki yönetimin teklifi üzerine yapılan borçlanmalar ve diğer anlaşmalar, hazine adına ayrıcalıklı mali kurumların herhangi bir yönetime yaptığı ödemeler kabul edilmeyecektir.*" Bu ifadelerden açıkça anlaşılacağı üzere Ankara Hükümeti, Düyun-u Umumiye Komisyonu'na Anadolu'da Türk topraklarında fiilen ve hukuken ülkeyi temsil etme konusunda yetkili tek kuvvetin kendisi olduğunu bildiriyordu.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra gözler Lozan'da yapılacak genel barış görüşmelerine çevrilmiştir. Görüşmeler öncesi Batılı Devletler, Türkiye'nin parçalanması anlamına gelen Sevr Anlaşması'ndan bazı tavizler verdikleri takdirde görüşmelerin kendileri için olumlu geçeceği düşüncesini taşıyorlardı. Bu nedenle Sevr Anlaşması'nda ki bazı maddeleri yumuşatarak bir barış taslağı hazırlamışlardır. Bu taslağa göre Düyun-u Umumiye'nin sermaye itibariyle taksimine rıza göstermeyecekler, Türkiye'yi borcun tamamını ödemeye zorlayacaklar ve yalnız senevî taksitlerin tesviyesinde Osmanlı İmparatorluğu varislerinin katılımını kabul edeceklerdi. Düyun-u Umumiye'nin bütün teşkilatları ile beraber devamını sağlayıp tahsilâta devam etmesini isteyeceklerdi[36].

4. Lozan Barış Görüşmeleri ve Sonrasında Dış Borçlar Meselesi

Barış görüşmelerinin başlaması öncesinde Ankara, üç önemli sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar, barış görüşmelerinin nerede ve ne zaman yapılacağı, Türk ulusunun görüşmelerde hangi hükümet tarafından temsil

[34] Kâzım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922,* C. I, TTK Yay., Ankara, 1971, s. 219.
[35] Osman Akandere,-Yaşar Semiz, "Sevr'den Lozan'a Düyun-ı Umumiye Meselesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* No. 7, 2002, s. 194-195.
[36] Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik,* Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1940, s.16.

edileceği, Türk tarafını temsil edecek heyetin kimlerden oluşacağı ve bu heyetin başkanının kim olacağı konuları idi. Bu sorunları kısa süre içerisinde çözen Ankara Hükümeti, 13 Kasım 1922'de Lozan'da başlayacak olan barış konferansına, İsmet (İnönü) Paşa'nın Baş Temsilci ve Rıza Nur ve Hasan (Saka) Bey'lerinde yardımcı temsilci olarak görevlendirilmelerini uygun bulmuştur[37]. Ayrıca Lozan'da ele alınacak konular üzerinde çalışmalara başlayan hükümet, Lozan'da savunulacak Türk tezinin özeti şeklinde hazırlanan 14 maddeden oluşan talimatnameyi heyete vermiştir[38].

TBMM tarafından hazırlanan bu talimatnamenin 10. maddesi dış borçlarla ilgili olarak şu ifadelere yer vermektedir[39]: "*Düyun-u Umumiye: Türkiye'den ayrılan memleketlere dağıtımı, Yunanlılara devri, yani tamirata karşılık tutulması, olmadığı takdirde 20 yıl ertelenmesi gerekir. Düyun-u Umumiye İdaresi ortadan kalkacaktır. Güçlükler çıktığı takdirde Ankara'ya sorulacaktır.*"

Lozan'da toplanacak konferansa katılacak heyetin belirlenmesi, isimlerin TBMM tarafından onaylanması ve hazırlıkların tamamlanmasıyla birlikte İsmet Paşa, konferansta savunacakları temel ilkeleri şu şekilde açıklamıştır[40]: "*Arkadaşlar yüksek heyetinizin güvenini kazanarak barış konferansına heyetimiz gidiyor. Heyetimizin Avrupa'da takip edeceği davaların esas yolları, şimdiye kadar dünya tarafından bilinmektedir. Bu, milletimizin öteden beri milli istekleri yolunda takip ve tespit ettiği yoldur ki, Misak-ı Milli ile açıklanmıştır. Binaenaleyh, Misak-ı Milli ve yüksek heyetinizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği anlaşmalar bizim hareket hattımızın esasını teşkil eder. Misak-ı Milli ile yapılmış anlaşmalar çerçevesinde haklarımızı savunacağız. Ümit ediyoruz ki, hak ve hakikat dünyada o kadar ileri gitmiştir ki isteklerimizi kolaylıkla açıklamaya muvaffak olacağız. İnşallah barış konferansı, insaniyetin hakkı kabul hususunda çok insaflı ve çok ileri olduğuna şahit olur. Heyetimiz için yüksek Meclisin daimi yardımları ilahi kararın belirmesine vesile olacaktır*".

Lozan'da Türk Kurulu, Misak-ı Milli sınırları içerisinde bağımsız bir Türk devletinin kurulacağını karşısında yer alan devletlere göstermek zorunda idi. Bu ana konu içinde Düyun-u Umumiye ve devlet borçları,

---

[37] Temuçin Faik Ertan, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* 2. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s. 149.

[38] Ertan, *a.g.e.,* s. 150.

[39] Ertan, *a.g.e.,* s. 151.

[40] Lozan'a gidecek olan delegelerin isim listesi için bkz., Ergin Koparan, "Lozan Tartışmalarının TBMM ve Türk Basınındaki Yansımaları", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* İstanbul, 2010, s. 35-37; Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, s. 36.

kapitülasyonlar, sınırlar gibi yüzlerce yılın birikmiş meseleleri çözülecek ve Doğu sorunu ortadan kaldırılacaktı[41]. Lozan'a katılacak devletlerin amacı, Osmanlı İmparatorluğu yıkıntılarından mümkün olduğunca iyi bir pay koparabilmekti. Türk Kurulu ise, yıkılan Osmanlı Devleti yerine Ulusal Bağımsızlık Savaşı sonunda yeni bir Türk Devleti'nin kurulduğunu ve düşmanlarını yenen devletin, şerefli ve eşit şartlı bir barış antlaşması imzalaması gerektiği düşüncesini savunacaktı[42]. İsmet Paşa'nın yaptığı bu konuşmada, başlayacak barış görüşmeleri için umut taşıdığı ve Batılı devletlere bakışının iyimser olduğu anlaşılmakta olup ancak görüşmelerin başlamasından kısa bir süre sonra, bu iyimser havanın yerini gerginliğe bıraktığı görülecektir.

13 Kasım 1922'de başlaması gereken Lozan Barış Konferansı, müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarının giderilememesi ve İngiltere'deki sorunlar nedeniyle gecikmeli olarak 20 Kasım 1922'de başlamıştır[43]. İtilaf Devletlerinin temsilcileri, görüşmelerin oldukça kolay geçeceği düşüncesiyle Lozan'a gelmişlerse de,[44] daha ilk günkü konuşmalar sonunda bu düşüncelerinde yanıldıklarını anlamışlardır[45]. İsmet Paşa, görüşmelerin ilk gününde İsviçre Cumhurbaşkanı Mösyö Habb ve İngiliz temsilci Lord Curzon'un konuşmalarından sonra söz almış ve diplomatik kuralları hiçe sayarak yaptığı sert konuşmada, "… *Çok acı çektik, çok kan akıttık, bütün uygar devletler gibi özgürlük ve bağımsızlık istiyoruz"* sözleriyle Türkiye'nin taleplerini dile getirerek sadece konferansa katılanlara değil, tüm dünyaya hitap etmiştir[46].

Görüşmelerin ilk gününde, tarafların taban tabana zıt hedeflere ulaşmak için konferansa katıldıklarının anlaşılması ve bunu her fırsatta dile

---

[41] Lozan görüşmelerinde bizim karşımızda katılan devletler şunlardır: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat Sloven Devleti, ABD, Bulgaristan, Belçika, Portekiz, Yugoslavya ve Sovyet Rusya da yalnız boğazlar rejimini ilgilendiren konularda görüşmelere katılmıştır. Bkz., Ertan, *a.g.e.,* s. 151-153.

[42] Şerif Demir, "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular", *History Studies İnternational Journal Of History,* Volume 5, Issue 4, Special Issue on Lausanne, July 2013, s. 4.

[43] Görüşmelerde İngiltere, Lord Curzon; Fransa, Bareré; İtalya ise Garroni başkanlığındaki heyetler tarafından temsil edilmişlerdir. Ayrıca, Venizelos Yunanistan'ın temsilcisi olarak konferansa katılırken, Çiçerin başkanlığında bir Sovyet heyeti de Boğazlarla ilgili görüşmelere katılmak için Lozan'a gelmiştir. Bkz., Faik Reşit Unat, "Lozan Barış Andlaşmasının İmzasına Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları-Ayrı Basım,* C. 2, No. 7, Maarif Matbaası, 1942, s. 9; Ertan, *a.g.e.,* s. 151.

[44] Ayrıca konferansta ciddi bir direnme ile karşılaşmayacağını düşünen İngiltere heyetinin Başkanı Lord Curzon bile pek fazla hazırlık yapmadan Lozan'a gelmiştir. Bkz., Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası (1919–1946),* Doğan Yayınları, Ankara, 1971, s. 51.

[45] Mehmet Cemil Bilsel, *Lozan,* C. II, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933, s. 15-16.

[46] Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve ismet Paşa*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, s. 65.

getirmeleri, çok çetin bir diplomatik sürecin başladığının habercisi olmuştur. Türk heyeti elde edilen askeri zafere bir de diplomatik başarı eklemek için, hiçbir ödüne yanaşmamakta ve Mudanya Mütarekesi'ni esas almaktadır. Bu bağlamda, Misak-ı Milli gibi zaferlerle güçlendirilmiş bir belgeyi de kullanarak masaya galip taraf olarak oturduğunu hemen her fırsatta dile getirmiştir[47]. Buna karşılık İtilaf Devletleri, konferansı Milli Mücadele'nin bir sonucu olarak değil, Birinci Dünya Savaşı'nın devamı olarak görmüşler ve bu nedenle de galip taraf olduklarını iddia etmişlerdir. Ayrıca Mudanya'nın değil, Mondros'un esas alınması gerektiğini yaptıkları konuşmalarda sık sık dile getirmişlerdir[48].

Lozan Görüşmeleri, törenlerin tamamlanması, yöntem ve şekil ile ilgili sorunların belirlenmesinden sonra 21 Kasım 1922'de resmen başlamıştır[49]. Osmanlı dış borçları ve Düyun-u Umumiye konusu ise, ilk olarak 27 Kasım 1922 de Fransız temsilci M. Bareré'in başkanlığını üstlendiği 3. Komisyon oturumunda ele alınmış ve konunun oluşturulacak alt mali komisyonda görüşülmesine karar verilmiştir. 28 Kasım 1922'de bu komisyonda bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı İsmet İnönü, kendisine Ankara'dan verilen talimatlara uygun olarak İmparatorluk dönemi borçlarının Balkan Savaşı'ndan itibaren Osmanlıdan toprak ele geçiren devletlerarasında paylaştırılması gerektiği tezini savunmuştur[50]: *"…Osmanlı İmparatorluğu' nun varlığı sona ermiş bulunduğundan, borçlarının da, eskiden bu İmparatorluğun toprakları olup da bunların kendilerine verilmiş olduğu bütün Devletlerarasında bölüştürülmesi doğaldır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ulusal sınırları içerisinde, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun ülkesinde kurulmuş bir hükümet olduğundan, aynı adalet ilkesi uyarınca, kendisine düşen borç payını üstlenmek isteğindedir."*

Bu teze karşılık olarak Yunanistan temsilcisi Venizelos yaptığı konuşmada, Osmanlı Devleti'nden ayrılmış olan topraklarda Osmanlı Devleti'ne ait yatırımların bulunup bulunmadığının incelenmesi gerektiğini

---

[47] Grew, Joseph, *Atatürk ve İnönü, (Bir Amerikan Elçisinin Hâtıraları),* Çev. Muzaffer Aşkın, Kitapçılık Tic. Lim., İstanbul, 1966, s. 13.

[48] Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti 1923*, Başnur Matbaası, Ankara, 1971, s. 25.

[49] Arazi ile ilgili sorunlara, askerlikle ilgili işlere ve Boğazların statüsüne bakacak olan komisyonun başkanlığına Lord Curzon getirilmiştir. Azınlıklar ve diğer hukuki sorunlarla ilgili komisyonun başkanlığını İtalyan temsilci Garroni üstlenmiştir. Mali ve ekonomik sorunlarla ilgili komisyonun başkanlığını ise Fransız Bareré'in yapması kararlaştırılmıştır. Bkz., Karacan, *a.g.e.,* s. 71; Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*, C. IV, 1. Ks, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1984, s. 128.

[50] Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler*, Cilt 3, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, s. 6.

ileri sürerek, Osmanlı borçlarının paylaştırılması fikrinin adaletli bir fikir olmadığını ileri sürmüştür. İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri ise Sevr Anlaşması'nın konuyla ilgili bazı hükümlerini koruyabilmek amacıyla bir takım görüşler ortaya atmışlar fakat bu iddialar Türk heyetince reddedilmiştir[51].

Üçüncü Komisyonun Düyun-u Umumiye konusuyla ilgilenen I Alt Komisyon Başkanı Fransa Büyükelçisi M. Bompart'ın 13 Ocak 1923 tarihinde komisyona sunduğu raporda, borçların Türkiye'den toprak almış devletlerarasında paylaştırılması hususunda ittifakla karar verildiğini ancak paylaştırılacak borçların başlangıç tarihi hususunda Türkiye'nin Mondros Mütarekesi tarihini esas almak istediğini, ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin de sorumlu olmasından dolayı, ayrılan devletlere, Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında yaptığı borçların ödettirilmesinin doğru olmayacağını dile getirmiştir. Uzun görüşmeler ve tartışmalar sonucunda İtilaf Devletleri tarafından hazırlanan barış tasarısı metni Türk Heyeti tarafından onaylanmamıştır. Bu arada görüşülen diğer konularda da ilerleme kaydedilememesi üzerine, Konferans çıkmaza girmiş ve görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesilmiştir[52].

Dışişleri Bakanı İsmet (İnönü) Paşa, onaylanmayan barış metni ve Osmanlı borçları hakkında düşüncelerini şöyle aktarmaktadır[53]: "*Düyun-u Umumiye Lozan Konferansı'nın en çetin meselelerinden birisi idi. İmparatorluk son zamanlarda her sene yedi milyon altından fazla borç ödüyordu. Düyun-u Umumiye'nin görüşmesi başladığı zaman müttefikler, İmparatorluk borçlarının imparatorluktan ayrılan devletlere taksimini kabul etmek istememişlerdir. İddialarına göre, hukuken Türkiye borçlarının muhatabı kalacaktı. Ve borçlarının her iki yönü için konferansın başından sonuna kadar mücadele edilmiştir. Muahede projesi iki gün evvel bizim elimize verilmişti. Bu iki gün içinde projeyi tetkik ettiğimiz zaman gördük ki, bizim arzu ettiğimiz bir Türkiye elde edilmiş olmuyor. Konferansın devamı boyunca kabul ettirmek için mücadele ettiğimiz isteklerimiz temin olunmadan galip devletlerin arzularına göre hazırlanmış bir metni imza edemezdik.*"

Konferansın ilk döneminde Türk tarafı, en fazla İngiltere ile karşı karşıya gelmiştir. Hemen her konuda İsmet Paşa'nın yoğun itirazı ile karşılaşan İngiliz temsilci Lord Curzon, İsmet Paşa'yı şu sözlerle tehdit

[51] Demir, "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular", *History Studies İnternational Journal Of History,* s. 9.
[52] Karacan, *a.g.e.*, s. 216.

etmiştir[54]: "*Konferanstan bir neticeye varacağız. Ama memnun ayrılmayacağız, Hiçbir dediğimizi makul olduğuna, haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz. En nihayet şu kanaate vardık ki, ne reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende var, bir de yanımdakilerde. Unutmayın ne reddedersiniz hepsi cebimdedir. Nereden para bulacaksınız. Fransızlardan mı?*".

Lozan Barış Konferansı'nın kesilme döneminde bir yandan görüşmelerin yeniden başlaması için taraflar birbirlerine yeni projeler sunarken, diğer yandan da Türkiye'nin iç politikası, Lozan Konferansıyla doğrudan ve dolaylı çeşitli gelişmelere sahne olmuştur[55]. Konferansla dolaylı da olsa ilgisi bulunan gelişmelerin ilki, 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresidir[56]. İşçi, çiftçi, tüccar ve sanayici temsilcilerinden oluşan 1135 kişinin katıldığı kongrede, Misak-ı İktisadi ile ekonomik bağımsızlığın önemi vurgulanmış ve Türkiye'nin tam bağımsızlık konusundaki kararlılığı, Batılı devletlere bir kez daha açıklanmıştır[57]. Türkiye İktisat Kongresi'nin devam ettiği günlerde Ankara'da TBMM'de Lozan'la ilgili tartışmaların tamamlanmasından hemen sonra, barış görüşmelerinin yeniden başlaması için yoğun bir çalışma dönemine girilmiştir. Türkiye, İtilaf Devletlerine 8 Martta verdiği bir nota ile barış koşullarını içeren projeyi açıklamıştır. Bu projeye göre borçlar ve kapitülasyonlar başta olmak üzere ekonomik ve mali konularda Türkiye'nin tutumunun değişmediği ifade edilmiştir. Buna göre kapitülasyonlar tümüyle kaldırılacak, borçlar ise taksim edilerek ödemeler altın para hesabına göre yapılacaktı[58]. İtilaf Devletleri bu notaya 28 Martta cevap vermişler ve görüşmelerin 23 Nisanda yeniden başlayacağını duyurmuşlardır[59].

Konferansın ikinci dönemi tüm heyetlerin Lozan'a ulaşmasından sonra, 23 Nisan 1923'de başlamıştır. Bu dönemde Türk heyetinin başkanı yine

---

[53] İsmet İnönü, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1993, s. 89-92.
[54] İnönü, *a.g.e.*, s. 89-90.
[55] Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması üzerine konu Meclis gündemine alınmış ve gizli oturumlarda Lozan'da görevli heyete TBMM olarak tam destek verilmesi kararlaştırılmıştır. Bkz., *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* C. III, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985, s. 1290-1301.
[56] İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi hakkında geniş bilgi için bkz. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir,* AÜ. Siyasal Bilgiler Fak. Yay., Ankara, 1968.
[57] Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (dün-Bugün-Yarın),* Bilgi Yay., Ankara, 1969, s. 165.
[58] İnönü, *a.g.e.*, s. 105.
[59] Bilsel, *a.g.e.*, s. 109; Karacan, *a.g.e.*, s. 229.

İsmet Paşa olmakla birlikte, müttefiklerin heyetlerinde değişiklikler olmuştur. Sir Horace Rumbold İngiltere, General Pelle Fransa, Montagna ise İtalya heyetinin başkanı olarak Lozan'a gelmişlerdir[60].

İkinci dönem, çeşitli açılardan birinci döneme göre daha farklı bir nitelik taşımaktadır. Her şeyden önce Türk heyeti yeni dönemde, ilk döneme göre daha rahat ve daha güçlü durumdadır. Görüşmelerin ikinci dönemini, önceki dönemden ayıran bir başka nokta ise Türk heyeti ile TBMM Hükümeti arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıkması ve ilişkilerin gerginleşmesi idi. Lozan'daki Türk heyetinin başkanı olan İsmet Paşa ile bu heyetin sorumlu olduğu hükümetin başkanı olan (Vekiller Heyeti Reisi) Rauf Bey arasındaki ilişkilerin gerilmesi ve hatta kopma noktasına gelmesi, Türkiye açısından ciddi bir engel oluşturmuştur. İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında tartışmaya yol açan konuların ilki, borçların ödenmesiyle ilgilidir. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, İsmet Paşa'ya gönderdikleri talimatta, İstanbul'un boşaltılması ve borçların Frank olarak ödenmesi konusunda taviz verilmemesini istemişlerse de, İsmet Paşa bu talimatı hemen uygulamamış ve ancak Ankara'nın ısrarı sonucunda kararını değiştirmiştir[61]. Hükümet ile Heyet arasındaki anlaşmazlık Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle aşılmıştır.

Konferansın ikinci dönemindeki görüşmelerde pek çok konuda uzlaşmaya varılmış ve Antlaşma metnine borçlarla ilgili hükümler konulmuştur. Lozan Barışı'nın 46. maddesine göre Türkiye, borçların önemli bir kısmını ödemeyi kabul etmiştir[62]. Ayrıca bu borçların ödenme şeklinin daha sonra ilgili devletlerarasında yapılacak ikili görüşmeler ile belirlenmesi kararlaştırılmıştır.

5 bölüm ve 143 madde halinde düzenlenen Lozan Barış Antlaşması'nın 24 Temmuz 1923'te imzalanmasıyla Yeni Türk Devleti, 1854'de başlayan ve 1914'e kadar süren Osmanlı Devleti genel borçlarının Trablusgarp Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşı sonunda İmparatorluk topraklarından pay alan Balkan devletleri ile Lozan Anlaşması'nın sonucu olarak Asya'da meydana gelen yeni devletlerarasında, aldıkları arazinin 1911 ve 1912 yılları ortalama gelir oranlarına göre bölüşülmesini kabul etmiş ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun borçları onun mirasına oturan on beş devlet arasında adil

---

[60] Karacan, *a.g.e.,* s. 234; Unat, "Lozan Barış Andlaşmasının İmzasına Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları-Ayrı Basım,* s. 9.

[61] Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları,* Vatan Yay., İstanbul, 1953, s. 328; Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C. II, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 381-384.

[62] Faruk Yılmaz, "Hukuki-İktisadî-Malî Yönleriyle Osmanlı Borçlarının (Düyun-u Umumiye-i Osmaniye'nin) Tasfiye Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Basılmamış Doktora Tezi,* İstanbul, 1995, s. 125.

sayılabilecek bir biçimde paylaştırılmıştır[63]. Borçları yüklenen devletler, Türkiye ile birlikte, kendi hisselerine düşen birikmiş borçları, faizsiz olarak, anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten başlamak üzere 20 yılda ödemeyi üzerlerine alacaklardır. Türkiye'nin daha önce ödediği borçlar, birikmiş anapara ve faizlerine mahsup edilecektir[64]. Alacaklılar, ödemelerin altın veya Sterlin (İngiliz lirası) ile ödenmesini istemişler, fakat Türkiye, Fransız Frangı ile ödenmesini kabul ettirmiştir.

Türk heyetinin imza merasimi altı buçuk dakika sürmüş ve arkasından sıra ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Belçika ve Portekiz heyetleri antlaşmayı veya ilgili oldukları ekleri imzalamışlardır. Yaklaşık kırk beş dakika devam eden imza töreninin arkasından İsviçre Cumhurbaşkanı Scheurer'in, *"Harbe ve bundan doğan karışıklıklara son vermek için büyük fedakârlıklara katlanan milletlerin bihakkın diledikleri saadetin bu sulh ile elde edilmesini temenni ederim. Sulhun İsviçre toprağında imzalanmasındaki başarıdan dolayı kendimi bahtiyar saymaktayım."*şeklinde yaptığı konuşma ile tören sona ermiştir[65].

Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayan Türk heyeti, 10 Ağustos 1923 tarihinde İstanbul'a dönmüş ve içten gelen sonsuz bir sevgi, sevinç gösterileriyle karşılanmıştır. Bu arada imzalanan bu tarihi antlaşmanın onaylanması II. Meclisin görevi olmuştur. Meclis, uzun tartışmalar sonucunda 23 Ağustos 1923'te yapılan oylama sonucunda antlaşmayı onaylamıştır[66]. Lozan Barış Antlaşması daha önceki yıllarda imzalanan barış antlaşmaları dikkate alındığında Türk diplomasi tarihi açısında büyük bir başarıdır. Antlaşmayla Misak-ı Milli büyük ölçüde gerçekleştirilmiş ve tam bağımsızlık elde edilmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu antlaşmayı şöyle değerlendirmektedir[67]: "*Bu antlaşma, Türk ulusuna karşı, yüzyıllardan beri*

---

[63] Kirkor Kömürcan, *Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi*, Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu, Yayın No:32, İstanbul 1948, s. 120-122.

[64] Faruk Yılmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar*, Berikan Yay., Ankara, 2003, s. 310.

[65] Unat, "Lozan Barış Andlaşmasının İmzasına Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları-Ayrı Basım,* s. 11.

[66] Meclis'te yapılan oylamanın tasnifi ve sonuçları şöyledir: Barış Antlaşması'nın Birinci kanun lâyihası: 227 milletvekilinden 213 evet, 14 hayır; İkinci kanun layihası: 220 milletvekilinden 200 evet, 14 hayır; Üçüncü kanun layihası: 221 milletvekilinden 208 evet, 13 hayır; Dördüncü kanun layihası: 225 milletvekilinden 212 evet, 13 hayır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar, Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete*, C. I-II, 3. B., Temel Yayınları, İstanbul, 2011, s. 413; Ergin Koparan, "Lozan Tartışmalarının TBMM ve Türk Basınındaki Yansımaları", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* İstanbul, 2010, s. 285-286.

[67] Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk, 1919-1920*, Cilt I-II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982, s. 561.

hazırlanmış ve Sevr antlaşmasıyla tamamlandığı sanılmış, büyük bir suikastın çöküşünü anlatan bir belgedir. Osmanlı dönemi tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasal zafer eseridir."

6 Ağustos 1924'te yürürlüğe giren Lozan Barış Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam dış borç miktarı 129.604.910 lira olarak belirlenmiştir. Düyun-u Umumiye (Osmanlı Borç Meclisi), Kasım 1924'te her devletin ödeyeceği yıllık borç anapara ve faiz miktarını bir cetvel halinde hazırlayarak, İmparatorluktan ayrılan 14 ülke arasında paylaştırmıştır[68]. Bu borçtan Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen pay 84.597.495 lira olmuştur. Ancak, bu miktara ödenmemiş taksitler ve avanslar dâhil edilince, toplam Osmanlı borcu 161.603.833 liraya ulaşmış, bu yeni toplam içinde Türkiye'nin payı 105.559.623 lira olarak hesap edilmiştir. Faiz oranları ise % 4-8 olarak uygulanacaktı [69].

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti daha ilk kuruluş günlerinde borçlu bir ülke konumuna gelmişti. Bu arada Lozan Konferansı sonrasında, çoğunluğunu Fransızların oluşturduğu alacaklılarla Türkiye arasında yapılan ikili görüşmeler bir hayli uzamış ve borçların zamanı, para cinsi ve taksitleri konusunda taraflar arasında gerginlikler ortaya çıkmıştır. Borçların ödenmesi konusunda, miktar ve ödeme şeklinin her iki tarafın da onaylayacağı şekilde bir formüle bağlanması, ancak 13 Haziran 1928'de imzalanan bir antlaşma ile gerçekleşmiştir[70]. Lozan Anlaşması uyarınca Paris'te kurulan "*Türkiye Dış Borçları Komisyonu*"nda ödemelerin hangi şekilde yapılacağı konusunda bir sözleşme imzalanmıştır. Sözleşme ile alacaklıların haklarının korunması konusu kurulan bir karma meclise terk edilmiştir. Ayrıca 10 yılda ödenmesi öngörülen hazine bonolarının ödeme süresi 20 yıla, yine 20 yılda ödenmesi öngörülen borçların ödeme süresi ise 30 yıla çıkarılmıştır. Bu sözleşme ile aynı tarihte Paris'te, Türk Heyeti Başkanı Paris Büyükelçisi Fethi (Okyar) Bey ile Osmanlı Düyun-u Umumiye Meclisi temsilcisi arasında Osmanlı Düyun-u Umumiye İdaresi'nin tasfiyesiyle ilgili olarak bir sözleşme daha imzalanmıştır. Buna göre; Osmanlı Düyun-u Umumiye Meclisi Paris'e

---

[68] Osmanlı dış borçları sırasıyla Yunanistan, Suriye-Lübnan, Irak-Musul-Mezopotamya, Yugoslavya, Filistin, Bulgaristan, Arnavutluk, Hicaz, Yemen, Ürdün, İtalya, Necit, Maan Kazası, Asir arasında paylaştırılmıştır. Bkz., Düstur III.Tertip, Cilt 10, s. 79-175; Hakkı Yeniay; *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1964, s. 132; Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, 2. B., Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yay., Ankara, 2010, s. 114.

[69] Hissemize düşen anaparaya 30.437.441 TL taksitler ve 1.561.482 TL avanslar dâhil edilince toplam borç miktarı 161.603.833 lira olmuştur. Bkz., Sait Açba, *Devlet Borçlanması*, Adım Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 146.

[70] Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış politikası (1919-1938), 3. B., Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2013, s. 87.

nakledilecek, bunun için Türk Hükümeti Meclis'e nakit olarak 5.000 sterlin verecek, Meclis de bütün görevlerini ve Türkiye'deki tüm gayrimenkul varlığını Türkiye'ye devredecektir[71]. Paris Sözleşmesi, 1 Aralık 1928'de TBMM tarafından onaylanmıştır.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan birçok ülke gibi Türkiye de kendi çapında olumsuz etkilenmiştir. Borçları geri ödemekte güçlük çekmeye başlayan Türkiye, borç ödeme takviminde bir düzenleme yapılmasını istemiş ve görüşmeler yeniden başlamıştır. 22 Nisan 1933'te Paris'te Osmanlı borçlarının geri ödenmesi konusunda, yeni bir takvim belirlenmiştir. Yapılan bu antlaşmaya göre Türkiye, bir önceki döneme kıyasla kendi isteklerine çok daha uygun bir ödeme planına sahip olmuştur[72]. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1938 yılında gerek uluslararası piyasalardan para karşılığı mal almak yerine, Kliring Sistemi'nin (malın malla takası) uygulanmaya başlaması, gerekse hazırlanmakta olan İkinci Beş Yıllık Plan nedeniyle geniş ölçüde döviz darlığı içerisine girmiştir. Bu bağlamda Düyun-u Umumiye Meclisi'ne bir mektup yazılarak, faiz ve anaparanın tamamının mal bedeliyle Fransız frangı üzerinden ödenmesi için yeni bir anlaşmanın yapılmasını teklif etmiştir. Nitekim 18 Temmuz 1938'de Türk ve Fransız Hükümetleri arasında Paris'te yapılan antlaşmaya göre; Türk dış borçları taksitlerinin yüzde 50'si döviz, yüzde 50'si mal bedeli olarak değil, yüzde 100'ü mal bedeli olarak ödenecek ve bu mallar kurulacak bir Fransız–Türk Şirketi tarafından Fransa'ya satılacaktır. Satışı gerçekleşen malların bedeli Düyun Meclisi tarafından alacaklılara Fransız frangı olarak ödenecektir. Türk Hükümeti, Fransa tarafından satın alınacak yıllık 400 bin ton kömürün, (yıllık borç taksitlerinin karşılığı olan meblağ) Fransız sömürgelerine ve Fransa'nın himayesindeki memleketlere ihracı hususunda, Fransız–Türk Ticaret Şirketi'ne izin verecektir[73].

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Türk Hükümeti, Düyun-u Umumiye Meclisi'nin, Türk dış borçlarına ilişkin görevinin sona ermesi gerektiğini dile getirerek borçlar servisi görevini kendi üzerine almaya karar vermiştir. 30 Eylül 1940'ta, Paris'teki Düyun-u Umumiye Meclisi ile olan ilişkisini keserek borçların ödenmesini bizzat kendisi üstlenmiştir. Bu bağlamda Hükümet, 25 Mayıs 1944'de, borçlarına ilişkin tahvilleri erken ödeyeceğini ilan etmiştir. Alacaklılar ellerindeki tahvilleri 10 yıllık süre

[71] Şükrü Saraçoğlu, "Borçlar Meselesinin Halli", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, Sayı 5, Haziran 1933, s. 109;Yılmaz, *a.g.e.*, s. 312.

[72] Faruk Yılmaz, "Hukuki-İktisadî-Malî Yönleriyle Osmanlı Borçlarının (Düyun-u Umumiye-i Osmaniye'nin) Tasfiye Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Basılmamış Doktora Tezi,* İstanbul, 1995, s. 193.

[73] Yılmaz, *a.g.e.,* s.203.

içinde ibraz edeceklerdi. Belirtilen süre içerisinde ibraz edilmeyen tahviller zaman aşımına uğrayacaktı. Zaman aşımı tarihi ise 25 Mayıs 1954'tü.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ibraz edilen borç tahvillerini 1944'den itibaren yılda 1,8 milyon liralık taksitlerle ödemeye başlamış ve 25 Mayıs 1954 tarihinde 100 yıllık dış borçlanma dönemi acı tecrübelerle kapanmıştır[74]. Yine aynı tarihte Düyun-u Umumiye İdaresi'nin, Türkiye ile ilgili muhasebe arşivleri imha edilmiştir[75].

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminde devletin hazinesi ve mali sistemi çok parlak devirler yaşamış ve devlet herhangi bir mali sorunla karşılaşmamıştır. Ancak 16. Yüzyılın sonlarından 18. Yüzyılın başlarına kadar İmparatorlukta yaşanan mali bunalımlara, üst üste kaybedilen toprak ve savaşların gerekli kıldığı yüksek askeri harcamalar da eklenince bu yüzyılda büyük bütçe açıkları oluşmuş ve bu durum giderek artan bir şekilde ekonomiyi sarsmaya başlamıştır. XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti gelirleri, zorunlu giderleri artık karşılayamaz hale gelmiş ve son derece bozuk olan bu mali durum, Avrupa para piyasalarından borçlanma sürecini başlatmıştır. Osmanlı Devleti, 1854 yılından 1914 yılına kadar 41 adet dış borçlanma gerçekleştirmiş ve bunun sonucu olarak acı tecrübeler yaşayarak ve ağır bedeller ödeyerek 1918'de tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır.

O günlerin zor koşulları altında Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Ankara'da kuruluşu gerçekleşen yeni Türk Devleti ise Osmanlıdan önemli tecrübelerin yanı sıra ağır bir borç mirası da devralmıştır. Bu sorun, 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış görüşmelerinde gündeme gelmiş ve 4 Şubat 1923 tarihinde görüşmelerin kesilmesine neden olan konuların içerisinde yer almıştır. 23 Nisan 1923'te başlayan ikinci etap görüşmelerde ise bu sorun Yeni Türk Devleti'nin istediği şekilde çözüme kavuşturulmuştur. Osmanlı Devleti genel borçlarının Balkan devletleri ile Lozan Anlaşması'nın sonucu olarak Asya'da kuruluşu gerçekleşen devletlerarasında, toprakların genişliği ve ortalama gelir oranlarına göre bölüşülmesi kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun borçları onun mirasına oturan on beş devlet arasında adil sayılabilecek bir biçimde paylaştırılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ise hissesine düşen son borç taksidini 25 Mayıs 1954 yılında ödeyecek ve Osmanlı Devleti'ni çöküşe

[74] Y. Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950),* Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 198-205.
[75] Yeniay; *a.g.e.*,s. 64.

götüren, yaklaşık yüzyıl devam eden ve pek çok sıkıntıyı beraberinde getiren bu sorun tarihe karışacaktır.

Kaynakça

Açba, Sait, *Devlet Borçlanması*, Adım Yayıncılık, Ankara, 1991.

Akandere, Osman-Yaşar Semiz, "Sevr'den Lozan'a Düyun-ı Umumiye Meselesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* No. 7, 2002, s. 189-211.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk, 1919-1920*, Cilt I-II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (dün-Bugün-Yarın),* Bilgi Yay., Ankara, 1969.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.

Bilsel, Mehmet Cemil, *Lozan,* C. II, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933.

Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları,* Vatan Yay., İstanbul, 1953.

----------, *Siyasi Hatıralar, Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete,* C. I-II, 3. B., Temel Yayınları, İstanbul, 2011.

Cem, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1971.

Dayar, Hatice, "Düyun-u Umumiye İdaresi İle Uluslar arası Para Fonunun Karşılaştırılması", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, 2009, s. 35-36.

Demir, Şerif, "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular", *History Studies İnternational Journal Of History,* Volume 5, Issue 4, Special Issue on Lausanne, July 2013, p. 1-17.

Derin, Haldun, *Türkiye'de Devletçilik*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1940.

Düstur, III. Tertip, Cilt 10, s. 79-175.

Eldem, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999.

Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yay., Ankara, 1994.

Ertan, Temuçin Faik, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* 2. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923),* C. IV, 1. Ks, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1984.

Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti 1923*, Başnur Matbaası, Ankara, 1971.

Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış politikası (1919-1938)*, 3. B., Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Gürsoy, Bedri, "100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan*, İstanbul, 1984, s. 17-59.

Grew, Joseph, *Atatürk ve İnönü*, *(Bir Amerikan Elçisinin Hâtıraları),* Çev. Muzaffer Aşkın, Kitapçılık Tic. Lim., İstanbul, 1966.

Hiç, Sürayya, *Türkiye Ekonomisi*, 2. B., Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.

İnönü, İsmet, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1993.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, 2. B., TTK. Yay., Ankara, 1989.

Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve ismet Paşa*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.

Karluk, Rıdvan, *Türkiye ekonomisi Tarihsel Gelişim ve Sosyal Değişim*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1996.

Kıray, Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar,* 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Koparan, Ergin, "Lozan Tartışmalarının TBMM ve Türk Basınındaki Yansımaları", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* İstanbul, 2010.

Kömürcan, Kirkor, *Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi*, Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu, Yayın No:32, İstanbul 1948.

Meray, Seha L. – Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması İle İlgili Belgeler)*, AÜ. SBF Yay., Ankara, 1977.

Meray, Seha L., *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler*, Cilt 3, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.

Müderrisoğlu, Alptekin, "Atatürk'ün Mali Dehası Tekâlif-i Milliye", *Maliye Dergisi Atatürk Özel Sayısı*, Ankara, 1981, s. 207.

----------, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.

Ökçün, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir,* A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay., Ankara, 1971.

Öner, Erdoğan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare" ,* T.C.Maliye Bakanlığı APK Başkanlığı Yayını, Ankara, 2005.

Özalp, Kâzım, *Milli Mücadele 1919-1922,* C. I, TTK. Yay., Ankara, 1971.

Özdemir, Biltekin, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, 2. B., Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yay., Ankara, 2010.

Özsoylu, Ahmet Fazıl, *Türk Maliye Tarihi* (Ders Notları), Çukurova Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Masaüstü Yayınları, Adana, 1999.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Saraçoğlu, Şükrü, "Borçlar Meselesinin Halli", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, Sayı 5, Haziran 1933.

Sayar, Nihad S., *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, Met-Er Matbaası, İstanbul, 1977.

Selek, Sebahattin, *Anadolu İhtilâli*, C. I, 3. B, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1966.

Şahin, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, 5. B., Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.

Şimşir, Bilal, *Lozan Telgrafları*, C. II, TTK Yay., Ankara, 1994.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. III, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.

Tezel, Y. Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950),* Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası (1919–1946),* Doğan Yayınları, Ankara, 1971.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu*, 3. Kitap, I. Bölüm, 1. B, Bilgi Yay., Ankara, 1995.

Unat, Faik Reşit, "Lozan Barış Andlaşmasının İmzasına Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları-Ayrı Basım,* C. 2, No. 7, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942.

Yaman, Ahmet Emin, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu Ekonomisi 1919-1922*, Betik Yayıncılık, Ankara, 1998.

Yaşa, Memduh, *Devlet Borçları*, 3. Baskı, Has Kurtulmuş Matbaası, İstanbul, 1981.

Yavuz, Bige, Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Yavuz, Ali, "Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, Isparta, 2009, s. 203-226.

Yeniay, Hakkı, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1964.

Yerasimos, Stefanos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Çeviren Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.

Yılmaz, Binhan Elif, "Osmanlı İmparatorluğu'nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç", *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* (4) 2002, s.190.

Yılmaz, Faruk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar*, Berikan Yay., Ankara, 2003.

Yılmaz, Faruk, "Hukuki-İktisadî-Malî Yönleriyle Osmanlı Borçlarının (Düyun-u Umumiye-i Osmaniye'nin) Tasfiye Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Basılmamış Doktora Tezi,* İstanbul, 1995.